

Jakub POTULSKI
Uniwersytet Gdański

„IDEA ZACHODNIA” I GEOGRAFICZNY OBRAZ „POLSKI PIASTOWSKIEJ” W POLSKIEJ POLITYCE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Abstrakt:

Celem artykułu jest identyfikacja szczególnie doniosłych dla społeczeństwa polskiego obrazów geograficznych i związanych z nimi wyobrażeń geopolitycznych, wskazanie na ich źródła, dynamikę i sposób wykorzystania przez elity polityczne w zależności od zmieniającego się kontekstu zewnętrznego i wewnętrznego. Ukazanie dynamiki geopolitycznych wyobrażeń funkcjonujących w ramach społeczeństwa polskiego, tj. idei zachodniej (piastowskiej) i idei jagiellońskiej, oraz analiza sposobów ich wykorzystywania w celu legitymizowania określonej polityki wewnętrznej i zewnętrznej stanowi studium przypadku, ukazującym złożoność procesów legitymizacji działań politycznych, a jednocześnie ma wzbogacić wiedzę o dynamice obrazów geopolitycznych występujących w ramach polskiego społeczeństwa i wykorzystywanych przez elity polityczne dla realizacji celów grupowych.

Słowa kluczowe: Polska, idea zachodnia, wyobrażenia geograficzne, geopolityka.

Wstęp

Miejsca, w których przebywamy, stanowią ważne zjawisko w świecie codziennych przeżyć, a między miejscem a jego mieszkańcem, powstają głębokie psychiczne więzi. Dzieje się tak dlatego, iż terytorium, które dla wszystkich organizmów żywych jest potrzebą biologiczną, dla człowieka, jako miejsce, stanowi również potrzebę psychologiczną, społecznym produktem ubocznym, a nawet atrybutem duchowym; jest bogactwem naturalnym, które zapewnia zamożność i siłę, a także jest symbolem prestiżu. Każda jednostka, grupa społeczna, każda organizacja, każdy ruch społeczny wykształca w toku swojego rozwoju pewne wyobrażenia o otaczającym ją świecie i jej miejscu w nim. Dlatego też ważną rolę w budowaniu tożsamości grupowej odgrywają ukierunkowane i wyraźnie ustrukturyzowane przedstawienia (wyobrażenia)

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski plastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

dotyczące poszczególnych miejsc, zawierające najbardziej wyraziste i zachowane w pamięci zbiorowej symbole, znaki, obrazy i charakterystyczne cechy określonych terytoriów, krajów, regionów. Wyobrażenia te stanowią element grupowej wiedzy o otaczającym nas świecie, dostarczają nam swoistej „mapy świata”, są ważnym składnikiem zbiorowej tożsamości, a tym samym silnie wpływają na podejmowane przez nas działania. Są one elementem porządku symbolicznego obowiązującego w danym społeczeństwie (Walmsley, Lewis, 1997; Tuan 1987).

Otoczenie człowieka, w którym przebiega jego działalność społeczna, jest w trakcie tej działalności wykorzystywane, a także w specyficzny sposób interpretowane. Te interpretacje i wyobrażenia określa się niekiedy mianem „obrazów geograficznych”. Obrazy geograficzne są ważnym elementem kultury danej grupy, kształtowanym w trakcie społecznej działalności człowieka. Stanowią one uproszczony, zwarty model określonej geograficznej rzeczywistości, zbudowany w celu skuteczniejszego i sprawniejszego osiągania postawionych celów grupowych. W ogólnym sensie jest to całokształt wyrazistych, charakterystycznych, nagromadzonych w danej kulturze znaków, symboli, kluczowych reprezentacji opisujących dowolną rzeczywistość geograficzną (terytorium, miejsce, region, kraj).

Geograficzne obrazy powstają w wyniku krzyżowania się i współdziałania geograficznych i metageograficznych pojęć w procesie kształtowania się języka. Obrazy te będąc pewnymi uproszczeniami i stereotypami dotyczącymi otoczenia, służą ekonomizacji naszego myślenia dostarczając gotowych szablonów poznawczych (Замятин 2004, s. 324). Dostarczają one swoistej dla danej grupy społecznej mapy świata i stanowią jeden z elementów kulturowo-politycznej samoidentyfikacji. Stanowią one pewien sposób w jaki wpływowe grupy społeczne definiują państwo, naród i świat. Są to zatem wyobrażenia lokujące dane państwo i zbiorowość w świecie, a dzięki ich znajomości można zrozumieć sposoby identyfikacji narodowej, tworzenia granic, znaczenie pojęć „tu”-„tam”, „my”-„oni” (O’Tuathail 2004, s. 84).

Celem artykułu jest identyfikacja szczególnie doniosłych dla społeczeństwa polskiego obrazów geograficznych i związanych z nimi wyobrażeń geopolitycznych, wskazanie na ich źródła, dynamikę i sposób wykorzystania przez elity polityczne w zależności od zmieniającego się kontekstu zewnętrznego i wewnętrznego. Ukazanie dynamiki geopolitycznych wyobrażeń funkcjonujących w ramach społeczeństwa polskiego oraz analiza sposobów ich wykorzystywania w celu legitymizowania określonej polityki wewnętrznej i zewnętrznej stanowi studium przypadku, ukazującym złożoność procesów legitymizacji działań politycznych, a jednocześnie ma wzbogacić wiedzę o dynamice obrazów geopolitycznych występujących w ramach polskiego społeczeństwa i wykorzystywanych przez elity polityczne dla realizacji celów grupowych.

Wyobrażenia geograficzne a aktywność polityczna

Charakterystyczne obrazy geograficzne stanowią element kultury/tożsamości grupowej danego społeczeństwa. Będąc elementem kultury obrazy geograficzne wpływają także na sferę polityki i na zachowania o charakterze politycznym. Analizując sferę zachowań politycznych zakłada się, że dominujące w danej grupie obrazy geograficzne stanowią podstawę do ukształtowania się wyobrażeń, które można określić jako geopolityczne. Wyobrażenia geopolityczne to ukierunkowane i wyraźnie ustrukturyzowane przedstawienia dotyczące terytorium, zawierające utrwalone w zbiorowej pamięci i nacechowane politycznie symbole, znaki, obrazy i charakterystyki określonych miejsc, krajów i regionów. Wyobrażenia geopolityczne można określić jako polityczny metaobraz, swoisty dla danego podmiotu sposób postrzegania i interpretacji świata zewnętrznego. Wyobrażenia geopolityczne dostarczają podmiotom politycznym mapy świata, a aktorzy polityczni w swojej aktywności bazują na społecznie wytworzonych wyobrażeniach geograficznych, które stanowią ważny element samoidentyfikacji i tożsamości grupowej. Jest to sfera subiektywna, leżąca u podstaw działań politycznych i nadająca im znaczenie. W sferze instytucji państwowych dominujący sposób postrzegania świata przejawia się poprzez tworzenie na jego podstawie strategii politycznych, doktryn politycznych, czy wreszcie oficjalnych dokumentów urzędowych (O’Loughlin, O’Tuathail, Kolosow, 2005, s. 324).

Kultura każdego społeczeństwa jest wysoce zróżnicowana i zawiera różnorodne mity i wyobrażenia o własnej historii. Dlatego też wewnątrz tak dużych aktorów geopolitycznych jakimi są państwa funkcjonuje różnorodny i złożony system wyobrażeń geopolitycznych. Można wyróżnić kilka typów takich przedstawień, związanych z aparatem państwowym, regionalnymi elitami, grupami społecznymi, partiami politycznymi, itp. Najpowszechniejsze wyobrażenia związane są z terytorium rozumianym jako rzeczywistość realna i symboliczna, często pojmowana emocjonalnie jako ojczyzna, ojcowizna, czy też dom rodzinny. Konstruowanie i wykorzystywanie wyobrażeń geopolitycznych uzależnione jest od interesów i celów grupowych. Jest to więc zjawisko charakteryzujące się wysoką dynamiką. Przedstawienia i obrazy geograficzne nie są statyczne, ale zmieniają się w zależności od przemian zachodzących zarówno w kraju, jak i w postrzeganych podmiotach. Istotną rolę w ich kształtowaniu się, a także dla sposobu ich wykorzystywania, odgrywa moment historyczny i tradycje kulturowe. Ponadto, co podkreśla się w definicji obrazów geograficznych, ich kreowanie i wykorzystywanie ma służyć skuteczniejszemu osiągnięciu założonych celów grupowych. Dynamika wyobrażeń geopolitycznych i sposobu ich przedstawiania uzależniona jest zatem od zmiennych celów stawianych w ramach systemu politycznego.

Nie sposób zrozumieć wyobrażeń geopolitycznych danej społeczności i sposobu ich wykorzystania bez umiejscowienia jej w momencie historycznym, w którym powstały, a także bez identyfikacji celów jakim służy wykorzystywanie

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski plastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

danego obrazu. Wszelkie działania ludzkie są kontekstowe, zachodzą w danym miejscu i czasie, i nie można ich badać niezależnie od sytuacji, w których są umiejscowione. Wzorce kulturowe, systemy wartości, wzory zachowań, kształtowane przez historię, doświadczenia wyniesione z interakcji z innymi podmiotami, także podlegają swoistej interpretacji w zależności od kontekstu wewnętrznego oraz zewnętrznego. Koncepty geopolityczne służą obiektywizacji interesów danej społeczności. Jest to w dużym stopniu wiedza wytworzona społecznie przez określoną zbiorowość w specyficznych warunkach danego momentu historycznego i ukazująca jednocześnie niepokoje, interesy, pragnienia, które umotywowały takie jej określenie.

Popularnym we współczesnej geografii politycznej zagadnieniem badawczym jest szukanie dominujących w danym społeczeństwie wyobrażeń geograficznych dotyczących własnego usytuowania międzynarodowego i konfrontowanie ich z podejmowaną przez elity polityczne i dyplomatów polityką wewnętrzną i zagraniczną. Tworzenie się wyobrażeń geopolitycznych jest złożonym i wielowarstwowym procesem. Nie istnieje „jedna geopolityka”, czy też jednolite wyobrażenia geopolityczne, ale występuje mnogość przedstawień i obrazów wewnątrz społeczeństwa. Są to zarówno poglądy i działalność elit politycznych, jak i przedstawienia funkcjonujące w ramach opinii publicznej, a kształtowane przez literaturę i media.

Casus Polski

Polskie obrazy geograficzne i wyobrażenia geopolityczne są szczególnie złożoną częścią tożsamości grupowej, gdyż jedną z cech charakterystycznych dla polskiej historii jest duża zmienność jej granic. Granice Polski wielokrotnie ulegały zmianom, a w obrębie terytorium definiowanym jako polskie zamieszkiwały także inne grupy etniczne i narody. W tysiąc pięćdziesięcioletniej historii Polski (lata 966-2015) z najważniejszych ośrodków kultury i gospodarki polskiej tylko nieliczne: Kraków, Poznań, Lublin pozostawały przez prawie 90% tego okresu pod administracją polską, z przerwą jedynie na czas rozbiorów.

Dwudziestowieczną historię Polski¹ określa szczególnie proces jakim było odzyskanie niepodległości oraz przesunięcie granic na zachód przy równoczesnych stratach terytorialnych na wschodzie. W latach 1772-1795 Rzeczpospolita (Polska i Litwa) za sprawą Rosji, Prus i Austro-Węgier dokonała na ich rzecz cesji swojego terytorium jako wynik przegranej wojny bądź pod groźbą użycia siły. Przez cały XIX w. podejmowane były próby odzyskania niepodległości, dopiero jednak pierwsza wojna światowa umożliwiła Polsce realizację tego celu. Jednakże terytorium odrodzonej Polski, w porównaniu z

¹ Wszelkie periodyzacje dziejów są obarczone pewnymi uroszczeniami i w procesach historycznych nie da się wytyczyć ścisłych granic. W dużym uproszczeniu można przyjąć, że dwudziestowieczna polityczna historia Polski obejmuje okres od 1918 r., kiedy to Polska odzyskała swoją państwowość, a kończy się w 2004 r. wraz z przyjęciem Polski do Unii Europejskiej.

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski plastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

okresem przedrozbiorowym, zostało znacznie okrojone przede wszystkim ze względu na utratę należących do I Rzeczypospolitej Kresów Wschodnich.

Proces przesuwania się centrum państwa polskiego na zachód szczególnego charakteru nabral w 1945 r., kiedy to w wyniku decyzji podjętych w Poczdamie, Polska utraciła ziemie na wschodzie, co zostało zrekompenrowane znacznymi nabytkami na zachodzie i północy.² Polska utraciła na rzecz Związku Radzieckiego (republik litewskiej, białoruskiej i ukraińskiej) tereny na wschód od tzw. linii Curzona. Natomiast zachodnia granica została przesunięta na linię wyznaczaną przez rzeki Odrę i Nysę Łużycką. Zmianom terytorialnym towarzyszyły masowe przesiedlenia ludności. W przypadku ludności niemieckiej zamieszkującej tereny, które w wyniku porozumień jałtańsko-poczdamskich znalazły się w granicach administracyjnych państwa polskiego, dokonano przesiedleń przymusowych, natomiast w przypadku ludności polskiej zamieszkującej tereny anektowane przez ZSRR, przesiedlenia odbyły się dobrowolnie.³

Duża zmienność granic państwa wpływała na ukształtowanie się w ramach polskiej kultury specyficznych obrazów geograficznych, często sprzecznych ze sobą i odwołujących się do innych okresów w historii kraju. Podstawowe dla polskiej kultury wyobrażenia geopolityczne kształtowały się, podobnie jak i miało to miejsce w przypadku innych europejskich państw, w dziewiętnastym wieku, w okresie modernizacji społecznej i tworzenia się narodu polskiego. Charakterystycznym elementem polskiej historii było to, iż w okresie kiedy w Europie kształtowały się narody, Polska pozbawiona była swojej państwowości. Polskie koncepcje geopolityczne powstawały zatem w specyficznej sytuacji, i kształtowały się głównie w ramach dyskusji poświęconych tożsamości historycznej Polski, próbie określenia granic wspólnoty narodowej oraz w dyskusjach publicystyczno-politycznych poświęconych niepodległości, problemom stworzenia własnego państwa i jego przyszłym granicom.

Podstawowym problemem stojącym przed polskimi politykami było wypracowanie koncepcji odrodzonego państwa polskiego. Wymagało to odpowiedzi na dwa fundamentalne pytania: jak doprowadzić do odbudowy państwa polskiego i jak zapewnić mu bezpieczeństwo? Konieczne było także

² Po drugiej wojnie światowej społeczeństwo polskie przeżyło rzeczywistą rewolucję związaną z wielkim przesunięciem siedziby narodowej polskiej i zarazem zmianą charakteru tej siedziby z wielonarodowej w jednonarodową. Procesy te wywarły ogromny wpływ na polską kulturę, a w tym i na polskie wyobrażenia geograficzne.

³ Przesiedlenia Polaków miały być całkowicie dobrowolne i objąć tych Polaków i Żydów posiadających do 17 września 1939 r. obywatelstwo polskie, którzy wyrażą ustnie bądź na piśmie taką chęć, i w stosunku do których zostanie wyrażona zgoda stron układów. Wraz z przesiedlającymi się mogły wyjechać ich rodziny, a także inni domownicy, o ile prowadzili z przesiedlającymi się wspólne gospodarstwo domowe. Dorośli członkowie rodzin wyrażali swą wolę przesiedlenia się indywidualnie.

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

właściwe uzasadnienie i legitymizacja wybranej strategii politycznej tak, aby zapewnić dla niej odpowiedni poziom mobilizacji politycznej. W polskiej kulturze oraz w tradycji polskiej myśli politycznej można wyróżnić dwie podstawowe koncepcje historiozoficzne/geozoficzne odnoszące się do problematyki kształtu terytorialnego państwa polskiego. Jedną z nich była tzw. idea zachodnia, odwołująca się do historycznego obrazu „Polski piastowskiej”, drugą zaś tzw. idea międzymorza, odwołująca się do historycznych wyobrażeń „Polski jagiellońskiej”. Wyobrażenie „Polski piastowskiej” odwołuje się do okresu rządów dynastii Piastów (960-1370). Był to dość burzliwy okres tworzenia się podstaw państwa polskiego, który dzieli się na 3 podokresy: wczesnopiastowski, od początków rządu Mieszka I do wejścia w życie testamentu Bolesława Krzywoustego, drugi przypadający na lata rozbitcia dzielnicowego, i wreszcie trzeci, obejmujący czas jednoczenia ziem polskich pod rządami ostatnich Piastów - Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego. Każdy z tych podokresów charakteryzował się odmiennymi przemianami społecznymi, gospodarczymi i ustrojowymi, a także geopolitycznymi. Wyobrażenie „Polski jagiellońskiej” odwołuje się do okresu panowania w Polsce litewskiej dynastii Jagiellonów: od objęcia tronu przez Władysława Jagiellę w 1386 r., aż do śmierci Zygmunta Augusta w 1572 r. Rządy Jagiellonów w Polsce doprowadziły do zawarcia unii realnej między Polską a Litwą, a tym samym do przesunięcia granic państwa na wschód. Panowanie Jagiellonów było okresem świetności państwa polsko-litewskiego, wzrosło znaczenie polityczne Polski w Europie, podniósł się stan nauki i gospodarki, ukształtowały się silne związki między ziemiami Korony i Litwy, która podporządkowała sobie rozległe obszary Rusi.

Te dwie koncepcje: „zachodnia”, budowana poprzez odwołanie się do tradycji Polski Piastów oraz „Międzymorza”, budowana poprzez odwołanie się do tradycji I Rzeczypospolitej, związane są z odmiennymi okresami historycznymi i obrazami zasięgu polskiej państwowości. Wyznaczały linie podziału między polskimi obozami politycznymi, a także wpływały na politykę prowadzoną przez elity polityczne. W dużym uproszczeniu można powiedzieć, iż koncepcja Międzymorza sytuuje Polskę na „wschodzie” i ukierunkowuje polską politykę zagraniczną na obszary będące niegdyś pod panowaniem Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Natomiast koncepcja „zachodnia” sytuuje Polskę wyraźnie w ramach cywilizacji zachodniej, ukierunkowując polską politykę na uczestnictwo w zachodnioeuropejskich strukturach politycznych⁴. Obie te koncepcje odegrały istotną rolę w kształtowaniu polskiej polityki zagranicznej w dwudziestym wieku. Obie są trwałym elementem polskich wyobrażeń o roli i miejscu Polski w świecie i często są wymiennie stosowane przez elity polityczne w zależności od kontekstu zewnętrznego. Te dwa obrazy

⁴ Należy wskazać, że zwolennicy koncepcji Międzymorza również umiejscawiali Polskę w ramach cywilizacji zachodniej, w której miała ona pełnić rolę „przedmurza” (przyp. red.).

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

chyba w największym stopniu wpłynęły na wyobraźnię polityczną polskich elit i prowadzoną przez nie politykę wewnętrzną i zagraniczną.

Idea zachodnia

Kształtowanie się nowoczesnych wyobrażeń geopolitycznych związane jest przede wszystkim z procesami narodotwórczymi. W procesach kształtowania się w Europie nowoczesnych narodów istotnym zagadnieniem było pytanie o zasięg terytorialny tzw. państwa narodowego. Historia dziewiętnastowiecznej i dwudziestowiecznej Europy to w dużym stopniu historia sporów o polityczną dominację na określonym terytorium i szukania różnorodnych uzasadnień dla swoich roszczeń. Także w przypadku Polski podstawowe wyobrażenia kształtowały się wraz z szukaniem odpowiedzi na pytanie o zasięg terytorialny państwa polskiego. Polscy XIX-wieczni intelektualści i działacze niepodległościowi stanęli przed problemem określenia granic przyszłego państwa polskiego.

Jedną z koncepcji odbudowy państwa polskiego była tzw. idea zachodnia, którą rozumie się najczęściej jako dążenie do ukierunkowania rozwoju państwa polskiego w oparciu o ziemie zachodnie i zwrócenie społeczeństwa polskiego ku Zachodowi. Dążenie to często nazywano „powrotem do piastowskich koncepcji terytorialnych państwa polskiego” (Orzechowski 1975). Twórcy „idei zachodniej” wiedzieli, że musi mieć ona jakieś uzasadnienie (legitymizację) budowaną na realnych podstawach. Dlatego też z tradycji historycznej państwowości polskiej wybrano okres rządów dynastii Piastów aby uzasadnić swoje dążenia. Obraz „Polski piastowskiej” był zatem geograficzno-ideologiczną podbudową, tzw. idei zachodniej, umożliwiając legitymizację roszczeń do ziem, które od wieków znajdowały się poza granicami państwa polskiego.

W ramach idei zachodniej, w dużym uproszczeniu, przyjmowano, iż za czasów panowania dynastii Piastów w Polsce, państwo polskie opierało się na zachodzie o linię Odry i w sojuszu z innymi plemionami zachodniosłowiańskimi skutecznie przeciwstawiało się ekspansji germańskiej. Od czasów przejścia rządów przez królów wywodzących się z dynastii Jagiellonów zainteresowania elit państwowych kierowały się coraz bardziej na wschód, ustępując na ziemiach zachodnich naciskowi państw niemieckich. Szczególną rolę w tym procesie odegrała unia polsko-litewska, która ukierunkowała wysiłki polityczno-militarne na wschód pozostawiając prapolskie ziemie piastowskie w rękach niemieckich.

Taka interpretacja wczesnośredniowiecznych procesów politycznych pozwalała zbudować racjonalne podstawy dla „idei zachodniej”, której uzasadnieniem był obraz „Polski piastowskiej”. Idea zachodnia rozwijana była w polskiej przestrzeni publicznej od końca XIX w. Zawierała ona w sobie, w różnych okresach, kilka ważnych elementów: 1) podtrzymywanie życia polskiego i rozbudzanie poczucia narodowego ludności pod panowaniem niemieckim; 2) starania o najkorzystniejszy dla Polski przebieg granicy zachodniej odrodzonego

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

po I wojnie światowej państwa polskiego; 3) wypracowanie koncepcji uzasadniającej powrót Ziem Zachodnich do Macierzy; 4) zasiedlanie, zagospodarowanie i aktywizacja tych terenów w okresie PRL; 5) utrzymywanie związków z wychodźstwem polskim na Zachodzie (Tomczak 1993, s. 162). We wszystkich tych elementach (może poza ostatnim) ważną rolę odgrywało kreowanie geograficznego obrazu Polski, jako państwa „obecnego na Zachodzie”. Wyobrażenie o „zachodnim” charakterze państwowości polskiej, stanowiło podbudowę działań politycznych zmierzających do uzasadnienia roszczeń i zagospodarowania tzw. Ziem Odzyskanych.

Idea zachodnia, budowana w oparciu o obraz „Polski piastowskiej”, zaczęła się rozwijać jeszcze w dziewiętnastym wieku. Była ona jednym z elementów dyskusji o polskiej tożsamości i o przyszłym kształcie państwa polskiego. Prekursorem tzw. idei zachodniej był działacz społeczno-polityczny Ludwik Popławski (1854-1908). Popławski w 1887 r. napisał artykuł „Środki obrony”, w którym wysunął tezę, że...

wolny dostęp do morza, posiadanie całkowitej głównej arterii wodnej w kraju – Wisły, to warunki konieczne prawie istnienia naszego. Całe to porzeczce Bałtyku od Wisły, aż do ujścia Niemna, tak niebacznie kiedyś roztrwonione wraz ze Śląskiem przez państwo polskie, musi być odzyskanym przez narodowość polską. Wyrzucenie się tego przyrodzonego dziedzictwa i nieszczęśliwe majaki „podbojów na wschodzie” były przyczyną naszego upadku politycznego, i dzisiaj, w pracy odrodzenia te błędy przeszłości przysięgają nas swym ciężarem i wstrzymują w pochodzie ku lepszej przyszłości. Nasi politycy marzą jeszcze o Wilnie i Kijowie, ale o Poznań mniej dbają, o Gdańsku zapomnieli prawie zupełnie, a o Królewcu i Opolu nie myślą zgoła. Czas już zerwać z tą tradycją, która pasowała na bohaterów Jeremich Wiśniowieckich, a na pastwę niemieckim katom oddawała Kalksztejnów;⁵ Czas już po tylu wiekach błakania się po manowcach wrócić na starą drogę, którą ku morzu trzebiły krzepkie dłonie wojów piastowskich (Popławski 1910, s.3-16).

W polskiej tradycji geopolitycznej Popławski uchodzi za twórcę idei zachodniej, której zasadniczy postulat odnosił się do idei rewindykacji prastarych ziem piastowskich do państwa polskiego. Idea zwana „myślą zachodnią” – rozumianą w generalnym ujęciu, jako zespół sądów i wyobrażeń na temat ziem, które winny stać się zachodnimi kresami odrodzonej Polski, związana była z dyskusją dotyczącą przyszłych granic odrodzonej Polski. Badacze twórczości Popławskiego podkreślają, że jego poglądy dotyczące kształtu polskiej przestrzeni geopolitycznej były, jak na owe czasy, iście rewolucyjne, gdyż Polacy nie widzieli innej Polski niż ta, która istniała w granicach 1772 r. (Eberhardt 2006, s. 32).

Poglądy Popławskiego mocno wpłynęły na sposób myślenia wielu polskich działaczy politycznych, a w tym przede wszystkim na Romana

⁵ Kalksztejn to nazwisko spolonizowanej rodziny ziemiańskiej z Prus Książęcych, której przedstawiciele domagali się osłabienia władzy książąt na rzecz Króla, za co spotykały ich prześladowania ze strony Niemców; patriarchą rodu jest Albrecht Kalksztejn żyjący w XVII wieku (przyj. red.).

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

Dmowskiego, twórcę i głównego ideologa narodowej demokracji, jednego z najsilniejszych ruchów politycznych w Polsce międzywojennej. Dmowski jako polityk, który dążył do odbudowy państwa polskiego, uważał że odbudowanie Polski w jej granicach historycznych z 1772 r. jest niemożliwe, a co więcej szkodliwe, gdyż państwo takie, uwikłane w wewnętrzne spory narodowościowe, byłoby słabe. Podstawą siły polskiej jest państwo zajmujące obszar, na którym masa ludności mówi po polsku, jest świadoma swej narodowości polskiej i przywiązana do polskiej sprawy (Dmowski 1990, s. 226). Kryterium stosowane przez Dmowskiego pozwalało mu zaliczyć do terytorium państwa polskiego Górny Śląsk, Śląsk Cieszyński, Warmię i południowy pas Prus Wschodnich. Dmowski uważał, że największym zagrożeniem dla narodu polskiego są Niemcy, gdyż Niemcy godziły w trzon ziem polskich, a Rosja zagrażała w istocie tylko ziemiom kresowym (Dmowski 1991, s. 23).

Endecka idea państwa etniczno-narodowego była nowoczesną koncepcją silnie naznaczoną partykularyzmem etnicznym. Nowatorskim elementem było zwrócenie polskiej polityki ku „zachodowi”. W ideologii obozu narodowo-demokratycznego obraz: „Europa Zachodnia”, czy też „Zachód” pełnił bardzo ważną rolę ideologiczną. Europę Zachodnią utożsamiono z pojęciem honoru, moralności, prawdy, sprawiedliwości, szacunku, wolności. Liczne afiliacje zachodnich idei i wartości znajdowały się w ideowym dorobku twórców narodowej demokracji (Maj 2013). Ideologowie narodowej demokracji dowodzili, że Polska może się odrodzić tylko na terenach etnicznie polskich, że będzie ona musiała mieć szeroki dostęp do morza, że musi być dostatecznie silna, by móc oprzeć się ekspansji niemieckiej. Podstawowe założenia ideologiczne „idei zachodniej” stały się jednym z kluczowych elementów programu politycznego narodowej demokracji.

Ideologiczne założenia „idei zachodniej” wspierane były przez prace polskich geografów i historyków. Dzięki temu uzyskiwały swoje naukowe uzasadnienia i upowszechniały historyczny obraz polski piastowskiej w świadomości społecznej. Prace geograficzno-historyczne miały na celu ukazanie zasięgu ziem polskich, a tym samym legitymizować polskie roszczenia terytorialne. Jednym z badaczy, który zaangażował swój autorytet dla uzasadnienia „idei zachodniej” był Wacław Nalkowski, który wskazywał na linię Odry i Nysy Łużyckiej jako zachodnie obrzeże ziem polskich. Nalkowski pisząc pracę o geografii ziem polskich przekonywał o „naturalnym” charakterze umiejscowienia polskiej granicy na linii Odry i Nysy Łużyckiej (Nalkowski 1918, s. 30). W okresie międzywojennym próbę określenia należnych Polsce kresów zachodnich i narysowania mapy zasięgu polskiej państwowości podjęli się polscy historycy. Jednym z nich był Władysław Semkowicz, który w 1925 r. opublikował w czasopiśmie „Kwartalnik Historyczny” artykuł *Geograficzne podstawy Polski Chrobrego*. Tekst został opatrzony stosowną mapą Polski w granicach piastowskich. To wyobrażenie stało się następnie na wiele lat podstawą geograficznego przedstawiania Polski w atlasach historycznych

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

(Strauchold 2003, s. 15). Koncepcje Semkowicza rozwijał inny z polskich historyków – Zygmunt Wojciechowski.⁶ Wojciechowski był propagatorem idei tzw. ziem macierzystych. Koncepcję swoją zawarł w pracy *Rozwój terytorialny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski*, wydanej w 1933 r. „Ziemie macierzyste” obejmować miały Pomorze nadodrzańskie, tzw. Ziemię Lubuską, Łużyce, Pomorze Gdańskie, Wielkopolskę, Śląsk, Mazowsze, Małopolskę i ziemię „czerwieńską”. Wojciechowski twierdził, że przez opuszczenie ziem nadodrzańskich na rzecz niemieczyzny Polska utraciła jednolite oblicze narodowe, co w konsekwencji doprowadziło do osłabienia państwa (Strauchold, op.cit.).

Za pośrednictwem publicystów (Popławski), polityków (Dmowski), uczonych (Nalkowski, Semkowicz, Wojciechowski) kształtował się i utrwał w świadomości społecznej obraz „Polski piastowskiej” i ziem zachodnich jako „ziem macierzystych” państwowości polskiej.⁷ Myśl zachodnia znajdowała także swoje odbicie w międzywojennej twórczości literackiej i publicystyce budząc zainteresowanie szerszej opinii publicznej całym pograniczem polsko-niemieckim i losami ludności Polskiej, która pozostała w granicach Niemiec.

Znaczenie „idei zachodniej” w powojennej polityce PRL

Wywodząca się z czasów walki o odrodzenie państwowości polskiej koncepcja oparcia granicy na Odrze i Nysie Łużyce (powrotu Polski na tzw. ziemie macierzyste) była w okresie międzywojennym traktowana przez polskich polityków jako propozycja ekstremalna i w zasadzie nie do zrealizowania. Dopiero zmiany terytorium państwa polskiego związane z drugą wojną światową i postanowieniami konferencji w Poczdamie spowodowały, że obraz „polski Piastowskiej” okazał się niezwykle funkcjonalny w rzeczywistości powojennej. W trakcie drugiej wojny światowej program „Polski piastowskiej” wraz z ustanowieniem powojennej granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie Łużyckiej został podjęty przez polskich komunistów i ich sojuszników.⁸ Do przesunięcia granicy polsko-niemieckiej na zachód konsekwentnie dążył ZSRR. Miało to być częściową rekompensatą za tereny przedwojennej Polski wschodniej, które ZSRR zamierzał przejąć. Poparcie władz ZSRR dla polskiej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej łączyło się z koncepcją uzależnienia Polski i charakteru powojennego rządu polskiego. Moskwa była gotowa udzielić

⁶ Zygmunt Wojciechowski był także założycielem i pierwszym dyrektorem Instytutu Zachodniego. Placówki badawczej powołanej do życia w 1944 r. w okupowanej przez Niemców Warszawie.

⁷ Co ciekawe w 1918 r. dwaj niemieccy historycy Lambert Schulte oraz Robert Holtzman wystąpili z tezą podważającą polskie roszczenie wobec „ziem piastowskich” twierdząc, iż dynastia Piastów nie jest pochodzenia słowiańskiego ale wywodzi się od Wikingów, którzy w IX i X w. najeżdżali ziemie zamieszkiwane przez Słowian podbijając ich i podporządkowując swojej władzy. Teza o pochodzeniu pierwszego władcy Polski Mieszka I od Wikingów była stricte polityczna i miała jawnie antypolski wydźwięk.

⁸ Koncepcje zachodniej granicy Polski z okresu II wojny światowej przedstawił P. Eberhardt (2018).

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

poparcia korzystnej dla Polski granicy z Niemcami wówczas, gdy władzę w Polsce przejmą komuniści. Radziecka koncepcja powojennych granic Polski została zawarta w programach Polskiej Partii Robotniczej i Związku Patriotów Polskich w ZSRR. Członkowie tych organizacji uważali, że rezygnacja Polski z roszczeń do ziem na wschód od tzw. linii Curzona dawała gwarancję pomocy ZSRR w ustalaniu zachodniej granicy Polski wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej. 26 lipca PKWN zawarł z ZSRR porozumienie w sprawie polsko-radzieckiej granicy państwowej, w którym za podstawę jej wytyczenia przyjęto linię Curzona oraz ustalono linię podziału terytorium Prus Wschodnich. W klauzuli dołączonej do porozumienia rząd radziecki zobowiązał się do wspierania polskich dążeń do wytyczenia granicy między Polską a Niemcami na zachód od Świnoujścia i Szczecina oraz wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej (Osękowski 2006, s. 11-12). Podczas konferencji poczdamskiej zostały podjęte korzystne dla Polski decyzje (Polska formalnie otrzymała ziemie nad Odrą, Nysą Łużycką i Bałtykiem oraz została upoważniona do wysiedlenia z tych terenów ludności niemieckiej) ale oficjalne uznanie polskiej granicy zachodniej miało nastąpić w osobnym traktacie pokojowym. Wydarzenia, które nastąpiły po drugiej wojnie światowej, a zwłaszcza rozpoczęcie tzw. zimnej wojny, spowodowały że traktat pokojowy z Niemcami nie został podpisany, a Polska stanęła w obliczu problemów związanych z podważaniem jej zachodniej granicy. Ostateczne wytyczenie granicy polsko-niemieckiej zostało odłożone do czasu zawarcia układów pokojowych z Niemcami. Ze względu na wybuch zimnej wojny formalne układy pokojowe między Polską a Niemcami nie zostały podpisane. Nie mniej jednak decyzje konferencji poczdamskiej w tym obszarze stały się obowiązujące, chociaż wielokrotnie były podważane.

Włączenie do Polski wschodnich terenów Niemiec stworzyło dla państwa polskiego nową sytuację społeczną i gospodarczą. W granicach Polski znalazł się obszar należący przez kilkaset lat do Niemiec. Problemem przed którym stanęła Polska po 1945 r. było uzasadnienie swojej obecności na ziemiach należących do tej pory do państwa niemieckiego, ukazanie „niezbywalnych” polskich praw do tych ziem i nie dopuszczenie do rewizji powojennych porozumień pokojowych. Ten cel polityczny wymagał podjęcia wysiłków, nie tylko administracyjnych ale także propagandowych, mających na celu „spolszczenie” ziem zachodnich. Aby uzasadnić obecność państwa Polskiego na tzw. Ziemiach Odzyskanych powstawało zapotrzebowanie na nowy mit/obraz legitymizujący przejście przez Polskę wschodnich terenów Niemiec. Naturalnym źródłem legitymizacji polskich roszczeń stał się geopolityczny obraz „Polski piastowskiej”, który w powojennej rzeczywistości okazał się niezwykle funkcjonalny z punktu widzenia interesów politycznych.

Z punktu widzenia historii Polski po 1945 r. szczególną rolę odegrał problem kulturowego „oswojenia” powojennych zmian. Historiografię i literaturę opanowała nostalgia za utraconymi Kresami – z jednej, a starania o oswojenie dziejów zachodnich nabytków – z drugiej strony (Cetwiński 2008, s.

11). Szczególnie interesujący był problem ziem zachodnich, których łączność z polską historią była daleka i niejasna. Administracja polska znalazła się na terenie, na którym częstokroć trudno było się doszukać odniesień historycznych do dawnej piastowskiej (polskiej) obecności. Na terenach, z których miała być usunięta rdzenna ludność niemiecka, zamieszkiwała także, w potencjalnie dużej liczbie, ludność, u której można było się doszukiwać historycznych i etnicznych związków z polskością. Nie oznaczało to jednak, poza niewielką grupą, emocjonalnego uświadamiania sobie stanu bycia Polakami (Strauchold, op.cit. s. 80).

Władze polskie stanęły przed problemem sprawnej integracji nowych ziem z resztą państwa, legitymizowania swoich roszczeń do Ziem Odzyskanych, a także rzeczywiste spowodowanie „przewrotu umysłowego” ogółu Polaków, który zwróciłby uwagę społeczeństwa w kierunku zachodnim. Zadaniom tym służyła powszechna akcja propagandowa, coroczne organizowanie obchodów związanych z „wyzwoleniem” i „odzyskaniem”, wymazywanie z Ziem Odzyskanych śladów niemieckich, rozpowszechnianie obrazu Ziem Odzyskanych, jako „ziem macierzystych”, „ziem piastowskich”, które państwo polskie po długich zmaganiach odzyskało, wracając do swojego naturalnego kształtu geograficznego. Celem działań podjętych przez władze było nie tylko zdobycie poparcia społecznego dla nowej władzy, ale także chęć wykreowania swoistej „polityki pamięci” i pożądanego obrazu państwowości polskiej.

Powojenni polscy przywódcy polityczni nie kryli, że problem ziem zachodnich jest jednym z kluczowych dla nowych władz. W 1945 r. Roman Werfel pisał, że zajęcie ziem zachodnich miało przynieść „ziemię dla chłopów, nowe rynki zbytu dla przemysłu, zasoby cennych surowców i dostęp do morza”. Edward Ochab, podkreślał, że „wysunięcie kraju na zachód wzmacnia wewnątrz kraju klasę robotniczą i siły demokratyczne oraz utrwała podstawy sojuszu ze Związkiem Radzieckim”, a Władysław Gomułka pisał, iż „ziemie te są w zasadzie bogate, uprzemysłowione i mogą stanowić bardzo poważną bazę przemysłową dla odrodzonej Polski, a szybkie przyswojenie polskośći ziem zachodnich posiada wielkie znaczenie polityczne od strony postawienia wszystkich przeciwników rozszerzenia granic państwa Polskiego po Odrę i Nysę przed faktem dokonanym (ibid. s. 61, 79, 85).

Dla powojennych władz polskich pierwszoplanowym zadaniem było zatem wytworzenie obrazu ziem, które przyznano arbitralnie Polsce po 1945 r., jako „ziem historycznie polskich”. Służyć temu miało upowszechnianie w propagandzie państwowej geograficznego obrazu „Polski piastowskiej”. Jeden z najważniejszych polityków w powojennej Polsce – Władysław Gomułka – mówił, że kraj Polaków jest tylko jeden: rozpostarty między Odrą i Nysą Łużycką, a Bugiem oraz między Bałtykiem, a Sudetami i Karpatami. Kulminacją akcji propagandowej były ogłoszone państwowe obchody tysiąclecia państwowości polskiej. 25 lutego 1958 r. Uchwałą Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ogłoszono lata 1960-1966 jako okres obchodów

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

tysiąclecia państwa Polskiego. W uchwale tej podkreślono, że świadectwa historyczne jednoznacznie dowodzą, że w latach 960-966 nad Wartą, Odrą, Wisłą i Bałtykiem uformowała się państwowość polska, a obchody milenijne mają przypomnieć dzieje budowy i rozwoju państwa pierwszych Piastów.⁹ Obchodom nadano silnie antyniemiecki charakter. Rozpoczęły się one od celebracji 550 rocznicy bitwy pod Grunwaldem, a zakończyły uroczystą paradą, która przeszła ulicami Warszawy 22 lipca 1966 r. Świętowanie tysiąclecia państwa polskiego pełne było symboli propagandowych mających ukazać polskość Ziem Odzyskanych. Typowym przykładem może być na przykład otwarcie w dniu 16 kwietnia 1966 r. w Gnieźnie (siedziba pierwszych królów Polski) ogólnopolskich uroczystości ostatniego roku obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. Data ta była wybrana nie przypadkowo, gdyż ówczesna prasa podkreślała, iż jest to jednocześnie 21 rocznica forsowania przez wojsko polskie Odry i Nisy Łużyckiej. Obchodom towarzyszył też program oświatowy „1000 szkół na Tysiąclecie”, w ramach którego w latach 1959-1972 wzniesiono ponad 1,5 tys. szkół-pomników Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Kreowanie obrazu „Polski piastowskiej” w kulturze

G. O’Tuathail w swoich pracach poświęconych problemom geopolityki krytycznej wskazywał, że tworzenie się wyobrażeń geopolitycznych jest procesem złożonym i wielowarstwowym, obejmującym praktyki podejmowane na różnych poziomach rzeczywistości społecznej. Geopolityczne przedstawienia o sobie i innych kształtują się pod wpływem działań podejmowanych przez władze państwowe (*practical geopolitics*) ale także pod wpływem kultury popularnej (*popular geopolitics*) oraz działalności naukowo-akademickiej (*formal geopolitics*) (O’Tuathail, Dalby 1998, s. 4-5). Tak samo w przypadku upowszechniania po drugiej wojnie światowej geopolitycznego obrazu Polski piastowskiej oficjalne działania władz państwowych i prowadzona przez władze kampania antyniemiecka były tylko jednym z elementów tego procesu. Działalności propagandowej ze strony państwa towarzyszyły bowiem także akademickie próby uzasadnienia obecności państwa na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Tworzono, lub też odtwarzano w nowych warunkach, instytuty badawcze, które miały podejmować tematykę ziem zachodnich. Warto tu wspomnieć chociażby o utworzeniu Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych, czy też wspieranie takich inicjatyw naukowo-badawczych, jak Instytut Zachodni, Instytut Śląski, Instytut Bałtycki, czy też Instytut Mazurski.

Z punktu widzenia akademickich publikacji „geopolitycznych”, czyli podejmujących tematykę geograficzno-historyczną, interesująca jest książka

⁹ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, „Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, nr 16, z dn. 15 marca 1958.

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

Andrzeja Piskozuba¹⁰ *Gniazdo Orła Białego*, która ukazała się w 1968 r. Książka ta była poświęcona badaniu „podstaw geograficznych” Polski. Zgodnie z tezą zawarta w pracy „naturalny” obszar geograficzny ziem polskich wyznaczają obszary: dorzecze Odry, dorzecze Wisły oraz dorzecza rzek przymorskich, rozłożonych pomiędzy ujściami Odry i Wisły (Piskozub 1968, s. 33-35). Autor pracy odwołując się do czynnika hydrograficznego (układ sieci wodnej kraju) tworzy koncepcje historyczno-geograficznych podstaw głównych części składowych ziem Polski (ziem macierzystych) podkreślając, że ziemie polskie, jak i każda z sześciu podstawowych dzielnic, które na ziemię się składają (Małopolska, Mazowsze, Pomorze Wschodnie, Śląsk, Wielkopolska i Pomorze Zachodnie), tworzą jednolitą jednostkę terytorialną o wyraźnych podstawach geograficznych. W książce tej padają jednoznaczne stwierdzenia *Równanie: Polska = dorzecza Wisły i Odry – określa podstawy geograficzne naszego kraju w sposób jednoznaczny. I na to stwierdzenie położyć wypada szczególny nacisk. Nie ma różnych, rozbieżnych terytorialnie pojęć „Polski”. Gniazdo Orła Białego – Polska mieści się w jednym tylko miejscu: nad Bałtykiem, w dorzeczach Odry i Wisły* (ibid. s. 49). Państwo pruskie, które rozszerzało swoje panowanie kosztem „ziem macierzystych” Polski, jest w książce *Gniazdo Orła Białego* określone jako „niemiecki twór kolonialny”, będący spadkobiercą dwóch innych niemieckich „tworów kolonialnych”: Brandenburgii i krzyżackiego państwa zakonnego. Ekspansja Prus na obszary, które w okresie średniowiecza przynależały do Polski, czy też były rządzone przez przedstawicieli dynastii Piastów, traktowana jest jako podbój kolonialny. Analogicznie, zmiany graniczne dokonane w 1945 r. i przesunięcie zachodniej granicy Polski na linię rzeki Odry i Nysy Łużyckiej traktowane są jako proces dekolonizacji i cofania się Prus w XIX /XX w. z opanowanych przez nie obszarów.

Utrwaleniu geopolitycznego obrazu „Polski piastowskiej” w świadomości społecznej służyły nie tylko propagandowe działania podejmowane przez władze PRL (geopolityka praktyczna) oraz prace naukowe (geopolityka formalna) mające na celu legitymizację polskich roszczeń ale także działalność literacka i kulturowa (geopolityka popularna). Po drugiej wojnie światowej dużą popularność zdobył sobie cykl powieści historycznych Karola Bunscha, poświęconych wydarzeniom związanym z kształtowaniem się polskiej państwowości (tzw. cykl piastowski). W latach 1945-84 ukazywały się kolejne tomy cyklu ale najważniejsze tomy cyklu, które cieszyły się popularnością czytelników, ukazały się bezpośrednio po wojnie i w latach pięćdziesiątych. Pod koniec lat sześćdziesiątych powstał także kostiumowy serial telewizyjny *Gniewko, syn rybaka*, ukazujący walkę Polaków w Zakonem Krzyżackim o odzyskanie panowania na Pomorzem Gdańskim.¹¹ Zaczęły także pojawiać się filmy

¹⁰ Andrzej Piskozub uchodzi obecnie za jednego z czołowych przedstawicieli polskiej myśli geopolitycznej.

¹¹ Reżyserem tego filmu był Bohdan Poręba współzałożyciel i jeden z głównych ideologów Zjednoczenia Patriotycznego „Grunwald” zrzeszającego osoby o poglądach narodowych.

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

długometrażowe dotyczące piastowskiego okresu w historii Polski, takie, jak *Bolesław Śmiały* (1971), *Gniazdo* (1974), *Kazimierz Wielki* (1975). Rola Ziem Odzyskanych w polskiej propagandzie politycznej zmniejszyła się wraz z sukcesem politycznym polskiej dyplomacji, jakim było podpisanie układu z niemieckim kanclerzem Willi Brandtem o uznaniu przez RFN polskiej granicy zachodniej. W latach siedemdziesiątych, po zmianie władzy w Polsce, głównym zagadnieniem stał się problem modernizacji kraju i podniesienia poziomu życia obywateli, a tematyka zachodnia i problem polskości „Ziem Odzyskanych” przestał odgrywać dominującą rolę w dyskursie społeczno-politycznym.

W okresie międzywojennym poniemieckie ziemie przejęte w 1945 r. przez Polskę powszechnie nazywano „Ziemiemi Macierzystymi” lub „Piastowskimi”. Podczas drugiej wojny światowej w polskiej myśli politycznej określano je „Ziemię Postulowane”. Po wojnie do użycia wszedł termin „Ziemie Odzyskane”. Określenie to miało sens historyczny, którego fundamentem była teza, że oto powróciły do Polski, po latach niewoli, ziemie piastowskie. Uznawano to za akt dziejowej sprawiedliwości i nadawano mu charakter symbolu i znaczenie polityczne. Obraz „Polski piastowskiej”, budowany i upowszechniany przez powojenne władze komunistycznej Polski, miał na celu realizację konkretnego celu politycznego, jakim była stabilizacja władzy i „oswojenie” ziem przekazanych przez światowe mocarstwa Polsce. Współcześni polscy historycy podkreślają, że integracja Ziem Odzyskanych z pozostałą częścią kraju, choć oczywiście nie całkowicie, dokonała się przede wszystkim dzięki odpowiednio sterowanej akcji propagandowej. Dzięki tej propagandzie polskość przejętych po wojnie obszarów jest już dzisiaj faktem, podobnie jak trwałość granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej (Domke 2010, s. 294-295).

Powrót do „Polski piastowskiej”

Obraz „Polski piastowskiej” okazał się jeszcze raz niezwykle funkcjonalny na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku. Rozpad bloku wschodniego, upadek muru berlińskiego, wycofanie się ZSRR z państw Europy Wschodniej, proces zjednoczenia Niemiec, zmieniły dotychczasową sytuację geopolityczną w Europie ukształtowaną na mocy porozumień jałtańsko-poczdamskich. Centralnym elementem dyskusji politycznych w Europie stała się kwestia zjednoczenia Niemiec oraz proces integracji Europy. Polska, która pod koniec lat osiemdziesiątych zaczęła się uwalniać spod dotychczasowej zależności od Związku Radzieckiego, zaczęła szukać nowych celów polityki wewnętrznej i zagranicznej. Rząd Tadeusza Mazowieckiego, określanego mianem „pierwszego niekomunistycznego premiera po 1945 r.,” głosił tezę „powrotu do Europy”. Premier państwa polskiego w ten sposób definiował strategiczne cele Polski na

Symbolika tradycji grunwaldzkiej, bardzo chwytliwa w odbiorze społecznym, odwołuje się do zwycięstwa wojsk polsko-litewskich nad Krzyżakami w 1410 r.

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

najbliższe dekady. Celem tym miała stać się integracja z Europą. Chodziło także o to, że Polska odrzuca komunistyczną przeszłość i tożsamość i dąży do przyjęcia wartości i instytucji, które kształtują życie społeczeństw Europy Zachodniej (demokracja, przedstawicielska wolność człowieka, gospodarka rynkowa). Szansę rozwojową dla Polski zaczęto upatrywać w uczestniczeniu w procesie budowy zjednoczonej Europy. „Idea Zachodnia” powróciła do *mainstreamu* polskiej polityki w bardzo specyficznej formie przez wykorzystanie dla Polski zjednoczenia Niemiec. Uznano, że Niemcy mogą być dobrym pośrednikiem do wejścia Polski do struktur europejskich, a rząd Polski podniósł stosunki polsko-niemieckie do rangi dawnych stosunków polsko-radzieckich. Minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski wysunął w 1990 r. koncepcję „polsko-niemieckiej wspólnoty interesów, która miałaby polegać na ożywieniu wzajemnych kontaktów, poszerzeniu gospodarczych powiązań, ostatecznym pojednaniu oraz ścisłym współdziałaniu w budowie europejskiego ładu pokojowego i zjednoczonej Europy. Realizacja takich celów politycznych wymagała odwoływania się do obrazu Polski jako członka cywilizacji zachodniej, który długie lata pozostawał pod dominacją obcej władzy pochodzącej z odrębnego od europejskiego kręgu cywilizacyjnego. Wymagało do zdecydowanego dystansowania się od ZSRR i „wschodu”, a podkreślania związków cywilizacyjnych z Europą Zachodnią, w czym pomocne było odwoływanie się do tradycji państwowości polskiej z okresu piastowskiego.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych legitymizując nowe kierunki polskiej strategii polityki zagranicznej zaczęto używać zmodyfikowanej koncepcji piastowskiej. Ta „nowa” koncepcja piastowska odwoływała się do tradycji tzw. zjazdu gnieźnieńskiego w 1000 r. Według polskiej tradycji historycznej na zjeździe tym cesarz Otton III przedstawił ideę „zjednoczonej Europy” (cesarstwa uniwersalistycznego), która miała obejmować cztery równoprawne części: Galię, Germanię, Italię i Słowiańszczyznę.¹² Przywołanie tradycji zjazdu gnieźnieńskiego miało być świadectwem tego, że Polska zawsze była integralną częścią Europy, a przemiany końca lat osiemdziesiątych pozwalają przywrócić Polsce należne jej miejsce w gronie państw europejskich i przyjąć idee, wartości i instytucje, które kształtują życie społeczeństw Europy Zachodniej. Podkreślanie roli zjazdu gnieźnieńskiego i uznaniu przez cesarza niemieckiego samodzielnej roli Polski miało też pomóc elitom w odpowiednim ułożeniu stosunków ze zjednoczonymi Niemcami.

Interesująca jest dynamika wykorzystywania obrazów geopolitycznych po uzyskaniu przez Polskę uznania dla swoich aspiracji europejskich. Obraz „Polski piastowskiej” przestaje być funkcjonalny dla elit politycznych, które zaczynają szukać dla siebie miejsca w jednoczącej się Europie. Stopniowo

¹² W polskiej interpretacji Zjazdu gnieźnieńskiego spotkanie cesarza Ottona III z polskim władcą Bolesławem miało być świadectwem tego, że Polska ma odgrywać dominującą rolę w „słowiańskiej” prowincji cesarstwa.

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

zainteresowanie polskich elit politycznych przenosi się na aktywność w ramach tzw. Trójkąta Wyszehradzkiego (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry), w ramach którego Polska stara się stawać w pozycji lidera i „advokata” interesów mniejszych krajów. W zmitologizowanej sferze wyobrażeń geopolitycznych odwoływano się przy tym do dość krótkiego okresu historycznego, w którym władcy z dynastii Jagiellonów zasiadali na tronach Polski, Czech i Węgier. Fakt ten miał legitymizować polskie roszczenie do bycia liderem tej grupy państw.

Po wstąpieniu do Unii Europejskiej w 2004 r. zainteresowania „geopolityczne” polskich elit ponownie kierują się na wschód. Polska szukając dla siebie miejsca i „specjalizacji” w strukturach europejskich stawia się w roli „eksperta” od wschodniego kierunku polityki europejskiej, uzasadniając to swoją wielowiekową obecnością na „wschodzie”, a tym samym szczególnym rozumieniem i wyczuleniem na problemy „wschodu”. Powraca wówczas do obiegu publicystycznego i naukowego obraz „Polski jagiellońskiej” i „Polski jako Międzymorza”, czyli kraju położonego między basenem Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego, który jest szczególnie predestynowany do stworzenia sojuszu państw wschodniej flanki Europy, z którymi historia (długie współzycie w ramach jednolitego organizmu państwowego oraz późniejsza rosyjska dominacja) złączyła na zawsze losy Polski. Najnowszą wariacją koncepcji Międzymorza jest zaproponowana przez polski rząd idea Trójmorza mająca integrować kraje Europy Wschodniej, aby zapewnić im znaczącą pozycję w ramach Unii Europejskiej.

Zakończenie

Analiza dynamiki obrazów geopolitycznych i sposobów ich kreowania pokazuje, że są one instrumentalnie wykorzystywane przez elity polityczne, które stawiając sobie określone cele odwołują się do wybranych mitów i wyobrażeń obecnych w kulturze danego narodu. Które mity i wyobrażenia będą szczególnie mocno eksponowane zależy od koniunktury zewnętrznej (międzynarodowej), a także od ambicji i zamierzeń elit politycznych określających cele polityki państwa. Nie sposób przecenić roli wyobrażeń geopolitycznych dla polityki wewnętrznej i zewnętrznej państwa. Sfera aksjologiczna – wyobrażeń, mitów, obrazów – mocno wpływa na zachowania człowieka, a tym samym na kształtowanie się rzeczywistości społeczno-politycznej. We współczesnych polskich wyobrazeniach geopolitycznych szczególnie dwa obrazy są mocno zakorzenione w polskiej kulturze i świadomości społecznej. Są to obraz „Polski jagiellońskiej” i związana z nim koncepcja międzymorza, czyli Polski jako pomostu między Morzem Bałtyckim a Morzem Czarnym, oraz koncepcja „Polski piastowskiej”.

Ten drugi obraz był szczególnie mocno eksponowany przez polskie elity polityczne po drugiej wojnie światowej. Początkowo legitymizował on przejęcie przez Polskę tzw. „ziem zachodnich”, a na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku legitymizował polskie aspiracje do

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” I geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

„bycia Europą”. Wraz ze zmianą sytuacji międzynarodowej i integracją Polski z Unią Europejską zainteresowanie elit politycznych skierowało się ponownie ku idei Międzymorza, która wspierana przez liczne publikacje akademickie i popularno-naukowe, stała się podstawowym obrazem determinującym wyobraźnię geopolityczną elit politycznych.

Literatura

- Cetwiński, M., 2008, *Historia i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykładzie badań dziejów Śląska*, Avallon, Kraków.
- Dmowski, R., 1990, *Memoriał o terytorium państwa polskiego*, (w:) R. Dmowski, *Wybór pism*, PIW, Warszawa.
- Dmowski, R., 1991, *Niemcy, Rosja i kwestia polska*, Capital, Warszawa.
- Domke, R., 2010, *Położenie geopolityczne Rzeczypospolitej w latach 1918-1939 oraz 1989-2009. Próba porównania*, Przegląd Geopolityczny, 2, s. 143-152.
- Domke, R., 2010, *Ziemie Zachodnie i Północne w propagandzie lat 1945-1948*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra.
- Eberhardt, P., 2006, *Twórcy polskiej geopolityki*, Arcana, Kraków.
- Eberhardt, P., 2014, *Polski panslawizm jako idea geopolityczna*, Przegląd Geopolityczny, 7, s. 61-84.
- Eberhardt, P., 2018, *Powojenna zachodnia granica Polski wg Biura Prac Politycznych z października 1940 roku*, Przegląd Geopolityczny, 24, s. 45-56.
- Łysek, W., 2014, *Między „Polską Jagiellońską” a „Polską Piastowską”. Recepcja i aktualność koncepcji ULB w polityce wschodniej koalicji PO-PSL*, Przegląd Geopolityczny, 8, s. 105-123.
- Maj, E., 2013, *Obraz Europy Zachodniej w myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918-1939: wzory, recepcje, interpretacje*, (w:) E. Maj, A. Dawidowicz, Ł. Lewkowicz, A. Szwed (red.), *Europejskie inspiracje w myśli politycznej w Polsce od XIX do XXI wieku*, UMCS, Lublin, s. 225-240.
- Nalkowski, W., 1918, *Materiały do geografii ziem dawnej Polski*, Polskie Tow. Krajoznawcze, Warszawa.
- O’Loughlin, J., O’Tuathail, G., Kołosow, W., 2005, *Russian geopolitical culture and public opinion: the mask of Proteus revisited*, Transactions of the Institute of British Geographers, vol. 30, nr 3.
- Orzechowski, M., 1975, *Tradycje piastowskie w polskiej myśli politycznej XX w.*, (w:) R. Heck (red.), *Piastowie w dziejach Polski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 269-285.
- Osekowski, Cz., 2006, *Ziemie Odzyskane w latach 1945-2005*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra.
- O’Tuathail, G., 2004, *Geopolitical structures and cultures: towards conceptual clarity in the critical study of geopolitics*, (w:) L. Tchantouridze (red.) *Geopolitics. Global*

Potulski, J., 2018, „Idea zachodnia” i geograficzny obraz „Polski piastowskiej” w polskiej polityce po II wojnie światowej, Przegląd Geopolityczny, 25, s. 27-45.

problems and regional concerns, Centre for Defence and Security Studies, Winnipeg.

O’Tuathail, G., Dalby, S., 1998, *Introduction: rethinking geopolitics*, (w:) G. O’Tuathail, S. Dalby, *Rethinking geopolitics*, Routledge, London-New York.

Piskozub, A., 1968, *Gniazdo Orła Białego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.

Piskozub, A., Kozłowski, A., Knoch, M., 2009, *Zmarnowana szansa wyzwolenia całego terytorium dawnej Rzeczypospolitej u schyłku pierwszej wojny światowej*, *Przegląd Geopolityczny*, 1, s. 133-160.

Popławski, L., 1910, *Środki obrony*, (w:) tenże, *Pisma polityczne, t. II*, Gebethner i Wolff, Kraków-Warszawa, s. 3-16.

Strauchold, G., 2003, *Mysł zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945-1957*, Adam Marszałek, Toruń.

Tomczak, M., 1993, *Polska myśl zachodnia*, (w:) A. Wolff-Powęska (red.), *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989*, Instytut Zachodni, Poznań.

Tuan, Y.-F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, PIW, Warszawa.

Walmsley, D.J., Lewis, G.J., 1997, *Geografia człowieka. Podejścia behawioralne*, PWN, Warszawa.

Wilczyński, P. L., 2010, *Terytorium w myśli strategiczno-wojskowej*, *Przegląd Geopolityczny*, 2, s. 101-120.

Замятин, Д.Н., 2004, *Власть пространства и пространство власти*, Moskwa.

The Western idea and the geographical image of „the Piast Poland” in Polish politics after the Second World War

The aim of the article is to identify geographic and geopolitical images that are particularly important to the Polish society (i.e. The Jagiellonian idea and the Western idea), to indicate their sources, dynamics and use by political elites depending on the changing external and internal context. The presentation of the dynamics of geopolitical ideas functioning within the Polish society and the analysis of ways to use them to legitimize a specific internal and external policy is a case study showing the complexity of legitimization processes, and at the same time is to enrich knowledge about the dynamics of geopolitical images occurring within Polish society and used by political elites for achieving their goals.

Key words: Poland, Western idea, geographical images, geopolitics.